

Д.Д. БУРКАЛЬЦЕВА,
д.е.н., доцент, професор кафедри фінансів підприємств і страхування,
Кримський федеральний університет ім. В.І. Вернадського

Методологічні засади забезпечення економічної безпеки держави

У статті розкрито методологічні засади економічної безпеки, визначено генезис сутності категорії «економічна безпека», виділено три рівні механізму забезпечення економічної безпеки, розкрито сутність системи забезпечення економічної безпеки держави як сукупність правових, організаційних, економічних, технічних та інших заходів, форм та інструментів, за допомогою яких держава здійснює регулюючу дію на процес функціонування національної економіки, спрямовану на нейтралізацію загроз, мінімізацію збитків і селекцію позитивно спрямованих ризиків.

Ключові слова: національна безпека, економічна безпека, економічна безпека держави, забезпечення економічної безпеки, державна політика.

Д.Д. БУРКАЛЬЦЕВА,
д.э.н., доцент, профессор кафедры финансов предприятий и страхования,
Крымский федеральный университет им. В.И. Вернадского

Методологические основы обеспечения экономической безопасности государства

В статье раскрыты методологические основы экономической безопасности, определен генезис сути категории «экономическая безопасность», выделены три уровня механизма обеспечения экономической безопасности государства как совокупность правовых, организационных, экономических, технических и других мероприятий, форм и инструментов, с помощью которых государство осуществляет регулирующее воздействие на процесс функционирования национальной экономики, направленное на нейтрализацию угроз, минимизацию ущерба и селекцию положительно направленных рисков.

Ключевые слова: национальная безопасность, экономическая безопасность, экономическая безопасность государства, обеспечение экономической безопасности, государственная политика.

D.D. BURKALTSEVA,
doctor of economic sciences, professor of the department of finance
and insurance companies of the Crimean Federal University V.I. Vernadsky

Methodological foundations of economic security of the state

The article reveals the methodological foundations of economic security, defined the Genesis of the essence of the category «economic security», identified three levels of mechanism of economic security, the essence of the system of ensuring economic security of the state, as a set of legal, organizational, economic, technical and other activities, forms and tools through which the state exercises a regulatory effect on the operation of the national economy, aimed at neutralizing the threat, minimizing damage and selection positive directional risks.

Keywords: national security, economic security, economic security of the state, the economic security, public policy.

Постановка проблеми. Умовою розв'язання проблеми забезпечення стійкого, стабільного та ефективного розвитку національної економіки країни є формування адекватної системи забезпечення економічної безпеки держави. Ця проблематика та пов'язані з нею наукові дослідження потребують певної методологічної та теоретичної основи, яка повинна включати дослідження системи забезпечення економічної безпеки, як складової національної безпеки держави.

У більшості країн з трансформаційною економікою вирішуються надзвичайно складні й відповідальні завдання, пов'язані зі становленням і розвитком економічної системи, заснованої на ринкових засадах. Водночас, визнаючи певні досягнення соціально-економічного розвитку, слід усвідомлювати також масштабність проблем, які все ще перебувають на порядку денному і становлять загрозу економічній безпеці держави, перешкоджаючи ефективному функціонуванню національної економіки та управлінню національним господарством.

Соціально-економічне становище країн на сучасному етапі зумовлене наслідками світової фінансової кризи та внутрішніми інституціональними трансформаціями. Об'єктивними чинниками, що актуалізують необхідність дослідження проблем забезпечення економічної безпеки дер-

жави, є зростання її ролі і значення в системі національної безпеки країни. Подальша розробка методологічних засад і практичних рекомендацій забезпечення економічної безпеки держави в умовах глобалізації виражає не тільки запит економічної теорії, але і потреби господарської практики.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Важливі теоретичні положення про національні економічні інтереси та проблеми їх гармонізації, джерела загроз у суспільстві, шляхи і способи зниження рівня дестабілізації та інерційності економіки, відновлення макроекономічної рівноваги та забезпечення економічної безпеки містяться у працях А. Сміта, Д. Рікардо, К. Маркса, А. Маршалла, М. Вальраса, В. Парето, Дж. Кейнса, П. Самуельсона, Я. Тінбергена, Дж. Дебре та ін.

Теоретичні засади інституціональних чинників системи економічної безпеки держави закладено представниками класичного інституціоналізму (Т. Вебленом, Дж. Коммонсом, Дж. К. Гелбрейтом, В. Мітчеллом) і неінституціоналізму (О. Вільямсоном, Р. Коузом, Д. Нортон, Дж. Бьюкененом, Р. Фогелем та ін.).

Наприкінці ХХ століття у постсоціалістичних країнах виникла потреба у розробці нових орієнтирів, шляхів і способів формування принципово нової моделі національної економічної безпеки. Ці проблеми знайшли відображен-

ня у публікаціях російських учених Л. Абалкіна, А. Архипова, А. Городецького, Б. Михайлова, В. Сенчагова, А. Татаркіна, В. Тамбовцева, Е. Олейнікова та інших.

Проблеми економічної безпеки широко актуалізуються у працях і українських науковців: О. Барановського, І. Бінька, З. Варналія, Т. Васильцева, О. Власюка, М. Ермошенка, В. Кириленка, Т. Ковальчука, В. Мартинюка, А. Мокія, В. Мунтіяна, Г. Пастернак–Тарануценка, С. Пирожкова, В. Предборського, А. Сухорукова, М. Флейчук, Ю. Харазішвілі, В. Шлемка, Л. Яремко та багатьох інших. У більшості випадків у центрі їхньої уваги перебувають окремі питання, пов'язані насамперед із визначенням сутності, природи і критеріїв економічної безпеки, суб'єктів і об'єктів, рівнів і складових, що формують економічну безпеку, дослідження проблем вразливості національних економік тощо.

Метою статті є визначення методологічних засад економічної безпеки держави та пропозицій щодо її забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Як наукова категорія економічна безпека – це видова складова національної безпеки, що водночас належить до системи категорій економічної теорії. Незважаючи на відносну новизну категорії «економічна безпека», питання її забезпечення має тривалу історію теоретичного осмислення [4, с. 79–97]. Історичні корені та джерела явища допомагають розкрити його зміст та показати еволюцію розвитку самого поняття. Отже, економічна безпека є категорією історичною, яка виникла разом із появою держави і нерозривно пов'язана з її існуванням та функціонуванням [5, с. 10].

Незважаючи на те, що вперше організаційні структури, діяльність яких спрямована на системний захист національної економічної безпеки, були створені на початку ХХ ст., теоретичне усвідомлення проблеми захисту національної економічної безпеки відбулося набагато раніше.

З початку розвитку економічної теорії як науки сформувався чотири основні концепції економістів–теоретиків щодо сутності, основних загроз та способів забезпечення економічної безпеки держави: ліберальна, камералістська, кейнсіанська, інституційна [11, с. 17].

Згідно з ліберальним підходом кожна людина здатна самостійно реалізувати власні приватні інтереси. Суспільство, що розглядається як сукупність індивідів, а «суспільні інтереси» – як похідні від особистих (їх механічна сума), найбільшою мірою повинно сприяти індивідам вільно задовольняти їх приватні інтереси. Уряд, на думку класичних лібералів, створюється вільними людьми для захисту встановлених конституцією прав. Саме цією функцією держава і повинно обмежуватися.

Представники класичної економічної школи стверджують, що приведення в систему цілей економічних агентів, їх інтересів і умов діяльності здійснює «невидима рука» ринку. А. Сміт писав, що кожна окрема особа, маючи на увазі лише власну вигоду, «невидимою рукою» спрямовується до цілі, яка зовсім не входила в її наміри... Причому, дбаючи про певні власні інтереси, вона часто більше служить інтересам суспільства, ніж тоді, коли намагається зробити це свідомо. «Кожна людина, якщо дати їй волю, примножуватиме власне багатство, а отже, усі люди, якщо їм не заважати, будуть примножувати суспільне багатство» [16]. Підхід А. Сміта передбачав, що, реалізуючи власний приватний інтерес, економіч-

ний агент водночас сприяє досягненню цілей суспільства, зокрема й задоволення потреби безпечного його існування.

Складовою класичної економічної думки є теорія народонаселення Т. Мальтуса, який встановив жорстку залежність між зростанням населення та необхідними для існування продовольчими ресурсами, які становлять умову безпеки суспільства. На нашу думку, саме Т. Мальтуса слід вважати основоположником теорії продовольчої безпеки як складової економічної безпеки. При побудові своєї теорії Т. Мальтус спирається на такі положення: 1) біологічна здатність людини до продовження роду перевищує його фізичну здатність збільшувати свої продовольчі ресурси; 2) ті чи інші обмеження зростання населення (примусові чи попереджувальні) діють завжди; 3) кінцева межа відтворювальної здатності населення визначається обмеженістю продовольчих ресурсів [3]. Перше положення – це вихідна первинна аксіома, в основі якої лежить поняття бідності та «страху перед голодом» як добровільні засоби обмеження чисельності населення.

Поведінкові передумови неокласичної школи базуються на ортодоксальній моделі економічної людини, яка передбачає, що для задоволення потреб суб'єктів необхідні блага, які, у свою чергу, мають корисність, максимізація котрої є основною метою раціональної людини. З цього погляду глибинною основою явища економічної безпеки можна назвати категорії потреб та інтересів, до яких частково ми вже зверталися при аналізі ідей класичної школи економічної теорії.

Згідно з ідеями неокласиків інтерес економічно розумної та раціональної людини полягає в максимізації корисності чи мінімізації витрат для отримання оптимального набору благ. Цей принцип також можна застосовувати і до забезпечення економічної безпеки. Як і корисність, оцінка безпеки, на нашу думку, суб'єктивна і залежить від ендогенних переваг учасників господарської діяльності. Відображення ситуації з безпекою у свідомості суб'єкта визначає оцінку ним її рівня. Очевидно тут те, що останнє може суттєво відрізнитися від реальності залежно від достовірності, повноти та глибини інформації про ситуацію, про форми та силу впливу змін на стан. Оцінки безпеки, якими володіє суб'єкт, тобто його знання, набуті ним або самостійно на основі досвіду чи інтуїції, або в результаті дослідження ситуації, у тому числі за допомогою експертів, визначає його відчуття безпеки чи небезпеки, які, у свою чергу, або спонукають суб'єкта до пошуку (розробки шляхів підвищення безпеки), або дають можливість переключити його активність і ресурси на інші цілі (якщо рівень небезпеки низький) [17, с. 3].

Основоположником камералістської концепції слід вважати одного з перших критиків класичної політичної економії німецького економіста ХІХ ст. Фрідріха Ліста. У монографії «Національна система політичної економії» (1841) він уперше підійшов до політичної економії не як до універсальної системи законів ідеального суспільства, а як до компаративістської науки. Критикуючи космополітичну економію А. Сміта і Д. Рікардо, Ф. Лист вперше виступив як національний економіст [11, с. 18].

У 30-х роках ХХ ст. Джон Мейнард Кейнс запропонував нову парадигму економічної теорії, а також новий підхід до розуміння національної економічної безпеки. Основним станом економічної системи він вважав її рівновагу в умовах повної

зайнятості, яка в ситуації порушення призводить до макроекономічних небезпек та загроз – безробіття, інфляція, кризи.

Окремі кейнсіанства наявні в базовій теорії економічної політики, основоположник якої – перший лауреат Нобелівської премії з економіки, нідерландський економіст Ян Тінберген. Його підхід, викладений у праці «Теорія економічної політики» (1952), є відправною точкою більшості теорій економічної політики. За допомогою економетричних моделей базова теорія економічної політики пояснює, що уряд має формувати оптимальну макроекономічну політику, зважаючи на наявність стабільних кількісних взаємозв'язків політичних інструментів та цільових показників.

Викладені погляди є методологічним підґрунтям дослідження проблеми економічної безпеки. З практичного погляду вперше розв'язання проблем забезпечення економічної безпеки в рамках національної постало у Сполучених Штатах Америки у 30-ті роки минулого століття. Її актуальність зумовлювалася світовою економічною кризою і необхідністю запровадження заходів щодо зміцнення економічної безпеки держави, які б швидко реагували на загрози такого масштабу в рамках національної економіки.

«Велика депресія» кінця 20-х – початку 30-х років продемонструвала неспроможність ринкового механізму в умовах високого ступеня концентрації виробництва та гонки озброєнь. Економічна криза вимагала розроблення та впровадження ефективних заходів, спрямованих на зміцнення економічної безпеки держави, стабільності її економічної системи й соціалізації економічної політики. Вона набула відображення в політиці «нового курсу» Ф. Рузвельта, яка базувалася на працях Дж. Кейнса. Роль держави в розподілі ВВП, підтримці стратегічно важливих галузей, формування цін та доходів, сукупного попиту, споживання та нагромадження значно зросла. У 1934 році створено Федеральний комітет з економічної безпеки, а в 1935 році – Управління соціального забезпечення, пізніше перетворене в адміністрацію. У тому ж році ухвалено закони з економічної безпеки особи та соціального захисту населення.

Застосування кейнсіанської теорії дало змогу розв'язати проблему збільшення купівельної спроможності населення, сприяло підвищенню життєвого рівня населення, формуванню середніх прошарків суспільства. Ці завдання поєднувалися із завданням розвитку господарства і тим самим було вирішене питання економічної безпеки, запобігання загрози часткового і повного розпаду господарських зв'язків у національних та міжнародних масштабах. Господарський механізм, що ґрунтувався на некейнсіанських формах і методах економічного і соціального регулювання, створив умови для тривалого і стійкого зростання доходів широких верств населення.

З 80-х років початок епохи постіндустріального розвитку у світовому господарстві зумовив поширення тенденцій інтернаціоналізації економік, а це продемонструвало неефективність значної частини державного сектору, недостатній розвиток стимулів до праці й виробництва, неефективність системи інститутів та форм регулювання. Все це стало передумовою для перегляду питання про оптимальне поєднання державного регулювання і дії ринкового механізму. Серед підходів до цієї проблеми виокремилися два теоретичних напрями – «фіаско ринку» і «провалу держави». На прак-

тиці у 80-х роках була різко скорочена державна підтримка «ефективного попиту». Основним моментом в економічних концепціях стало вивільнення сил ринку, їх можливостей до саморегулювання від стримувальних обмежень, що відобразилося у підходах до економічної безпеки.

Тривалий час економічну безпеку розуміли як одну з характеристик глобального військового протистояння соціалістичних і капіталістичних систем, тобто як забезпечення життєдіяльності національних економік в умовах воєнних дій і «холодної війни». Як різновиди цієї концепції існували підходи, відповідно до яких економічна безпека трактувалась як забезпечення можливості країни вижити в умовах стихійних лих і екологічних катастроф або національних та світових економічних криз [5, с. 38].

Сьогодні можна стверджувати, що різноманітність наявних думок щодо категорії «економічна безпека» стає передумовою наукових суперечностей стосовно детермінації цієї дефініції, що пояснюється складністю, багатоконпонентністю та взаємозумовленістю її складових. Про це, зокрема, свідчить велика кількість визначень цього поняття, яке, на нашу думку, належить до тих, які, з одного боку, всім інтуїтивно зрозумілі, а з іншого – важко піддаються визначенню в коректній і вичерпній формі.

Аналізуючи існуючі трактування, зазначимо, що сильною стороною трактування економічної безпеки російських учених А. Архипова [2] та А. Городецького [7] є зв'язок із задоволенням потреб, що забезпечують нормальну життєдіяльність усіх суб'єктів. Проте сумнів викликає ігнорування авторами колективних та індивідуальних потреб.

Також незрозумілим залишається питання про те, що слід розуміти під ефективним задоволенням потреб. Обмеженість визначення А. Градова полягає, на нашу думку, в тому, що автор акцентує увагу лише на задоволенні потреб країни матеріальними благами. Всебічним та комплексним відтворенням змісту економічної безпеки як процесу задоволення потреб є визначення Я. Жаліло.

Одним із найпоширеніших підходів до трактування економічної безпеки є визначення поняття через захищеність інтересів. Найпростіше визначення в межах цього напряму дає російський економіст В. Савін [14], якого доповнює А. Городецький, зазначаючи предмет захисту – зовнішні та внутрішні загрози. Одним із найпопулярніших визначень є позиція В. Сенчагова [15], який наводить містке трактування не зазначаючи, що таке гарантований захист. Водночас ним робиться логічний висновок, що економічна безпека – це не тільки захищеність національних інтересів, а й готовність і здатність інститутів влади створювати механізми реалізації та захисту національних інтересів, розвитку вітчизняної економіки, підтримання соціально-політичної стабільності суспільства. Синтезуючим поглядом на окреслену проблему вважаємо висновок українського фахівця з проблем економічної безпеки держави В. Мунтіяна [12], який підкреслює, що економічна безпека – це загальнонаціональний комплекс заходів, спрямованих на постійний і стабільний розвиток економіки держави, що включає механізми протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам.

Яскравими представниками третього підходу визначення економічної безпеки через поняття стійкості та незалежності є російські та українські науковці Л. Абалкін [1], В. Загашві-

лі [10], М. Єрмошенко [9] та інші. Одним із перших визначень економічної безпеки за таким підходом дав ще у 1995 році російський економіст Л. Абалкін, думку якого і сьогодні вважають показовою. Перевагою визначення М. Єрмошенка полягає у всебічності підходу до комплексного розкриття особливостей забезпечення економічної безпеки, а саме: спроможність самостійно втілювати в життя власну економічну політику, здатність економічної системи до стійкого розширеного відтворення, забезпеченість країни природними, трудовими, фінансовими та іншими ресурсами, врахування похідності рівня економічної безпеки від внутрішніх і зовнішніх обставин.

Дослідження існуючих підходів підтверджує складність категорії економічної безпеки, а також, незважаючи на деякі спроби, неможливість виокремити синтезуюче визначення. У сучасних умовах розвитку поглядів на трактування економічної безпеки вважаємо за необхідне дотримуватися ідеї забезпечення відтворення національної економіки.

Аргументація використання відтворювального підходу в дослідженні феномену економічної безпеки дає нам можливість сформулювати визначення цієї категорії: економічна безпека – це здатність національної економіки до безперервного розширеного відтворення, за якого забезпечуються її незалежність, стійкість, розвиток та адапційність, що дає можливість зберігати ознаки повноцінного економічного суб'єкта в умовах невизначеності, ризику та дії загроз внутрішнього та зовнішнього характеру.

Як бачимо, економічна безпека належить до внутрішньо суперечливих понять, щодо значення яких, на відмінну від категорії «національна безпека», немає і не може бути чіткої згоди. Проте воно міцно закріпилося в житті сучасного су-

спільства в багатьох країнах світу і стало невід'ємною частиною їх внутрішньої та зовнішньої політики.

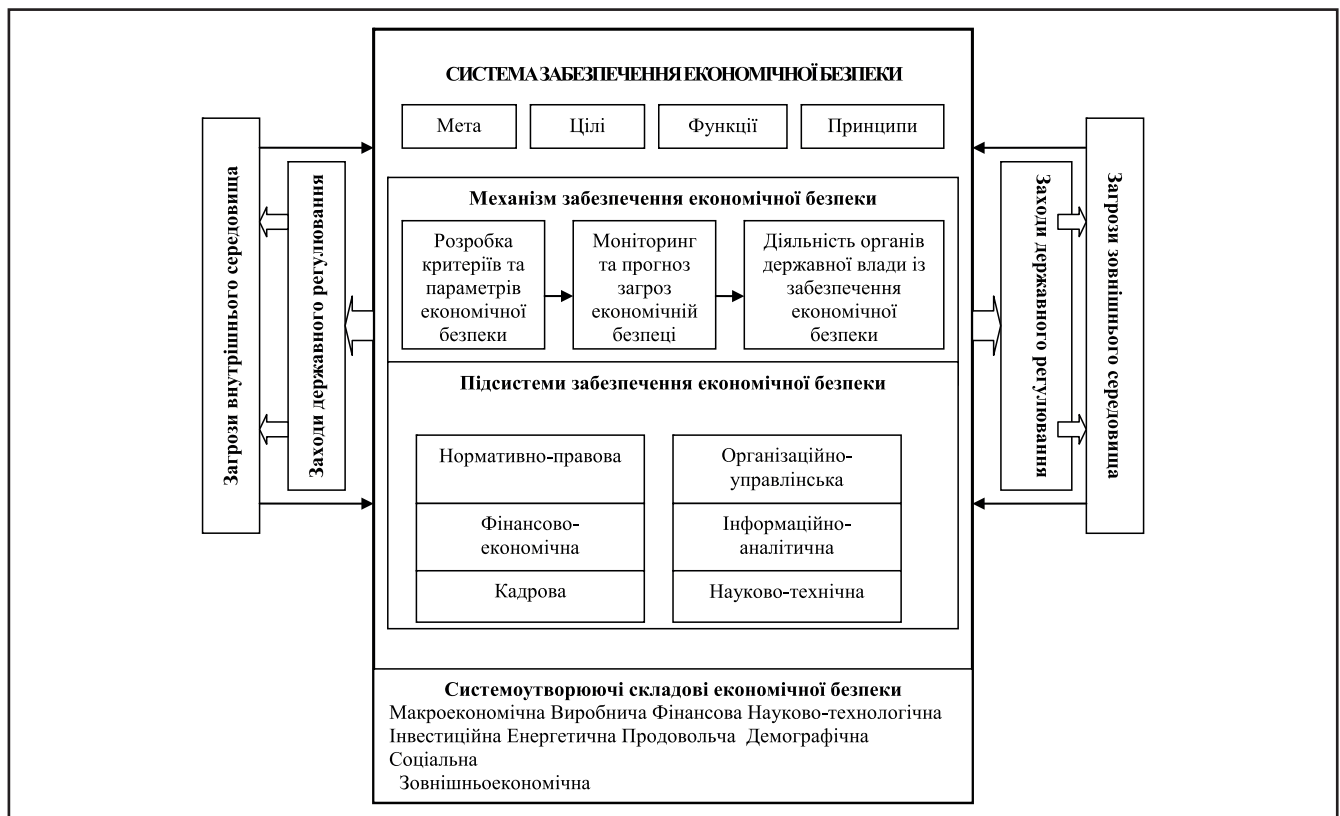
Отже, економічна безпека є багатогранною категорією, яка відображає багатofакторний соціально-економічний феномен. Аналіз та систематизація підходів до визначення сутності економічної безпеки дає можливість виокремити основоположні специфічні риси, які є методологічною основою дослідження цього явища.

По-перше, економічна безпека розглядається як потреба, а також як мотив і мета діяльності будь-якого суб'єкта. Саме людина, її потреби, інтереси та цілі є епіцентром економічного розвитку, а тому соціально-економічна безпека людини є основою економічної безпеки держави.

По-друге, зважаючи на те, що проблематика забезпечення економічної безпеки супроводжує людину протягом усієї історії, а розвиток цього явища протягом тривалого періоду часу в різних країнах супроводжувався виокремленням загальних, інваріантних ознак економічної безпеки, а саме поняття зазнавало змін і постійно еволюціонувало, як другу специфічну ознаку економічної безпеки варто виокремити її історичність та динамічність.

По-третє, економічна безпека є багаторівневим та багатаспектним явищем з визначеною просторовою структурою. У результаті її слід розглядати з використанням системного підходу як сукупність взаємопов'язаних структурних елементів з вертикальними та горизонтальними рівнями.

По-четверте, економічна безпека може розглядатися як стан економічної системи, який дозволяє зберігати незалежність, стійкість, розвиток та адапційність національної економіки.

Концептуальна схема системи забезпечення економічної безпеки

Джерело: складено автором.

Використання положень системної методології дає можливість визначити склад і структуру основних елементів економічної безпеки, що є відносно відокремленою і має особливі структури та зв'язки із зовнішнім середовищем і специфічним механізмом відтворення (див. рис.).

Національна економічна безпека зумовлена наявністю синергетичних зв'язків між різними суб'єктами на різних рівнях ієрархії, що відображає систему економічних відносин, які виникають у процесі узгодження, реалізації та захисту суб'єктами своїх інтересів. Об'єктами економічної безпеки є економічна система в цілому, її елементи та сукупність економічних відносин, а також економічних інтересів держави і суспільства зі своїми формальними і неформальними інститутами [6]. Системоутворюючою метою економічної безпеки є реалізація всього комплексу економічних інтересів із забезпечення ефективного функціонування економіки та її зростання.

Висновки

У процесі дослідження генезису сутності категорії «економічна безпека» встановлено, що від початку розвитку економічної теорії як науки сформувалися чотири основні концепції до сутності, загроз і способів її забезпечення: ліберальна, камералістська, кейнсіанська та інституціональна. На основі аналізу сучасної літератури можна виокремити такі підходи до детермінації економічної безпеки як процесу задоволення потреб, як стану стійкості та незалежності економічної системи, як сукупності умов і факторів. Полікомпонентний зміст категорії «економічна безпека» виключає можливість виокремлення синтезуючого її визначення. Тому під категорією «економічна безпека» слід розуміти здатність національної економіки до макроекономічної рівноваги, за якої забезпечуються її незалежність, стійкість, розвиток та адаптивність, що дає можливість зберігати ознаки повноцінного економічного суб'єкта в умовах невизначеності, ризику та дії загроз внутрішнього та зовнішнього характеру.

Необхідно виділяти три рівні механізму забезпечення економічної безпеки: 1) стратегічний, на якому мають прийматися й реалізовуватися глобальні (з позицій національної економіки) системоутворюючі рішення; 2) тактичний, орієнтований на розв'язання завдань, пов'язаних із ліквідацією загроз чи з запобіганням їхнього впливу на економічну сферу; 3) оперативний, пов'язаний переважно з ліквідацією наслідків загроз. Структура механізму гарантування економічної безпеки значною мірою залежить від рівня суб'єкта економічної безпеки, що розглядається. Завдання держави – підтримувати позитивні конструктивні сили ринкової економіки, підштовхувати суб'єктів економічних відносин до вибору оптимального шляху досягнення своїх цілей із позицій зміцнення економічної безпеки.

Система забезпечення економічної безпеки держави – це сукупність правових, організаційних, економічних, технічних та інших заходів, форм та інструментів, за допомогою яких держава здійснює регулюючу дію на процес функціонування національної економіки, спрямовану на нейтралізацію загроз, мінімізацію збитків і селекцію позитивно спрямованих ризиків. З погляду системної методології визначальне значення мають сукупність таких елементів системи економічної безпеки держави, як мета, цілі, принципи, функції, механізм і компоненти підсистеми забезпечення економічної безпеки. При цьому ме-

тою системи є формування та підтримання можливості національної економіки до безперервного розширеного відтворення, за якого забезпечуються її незалежність, стійкість, розвиток та адаптивність в умовах невизначеності, ризику та дії загроз внутрішнього та зовнішнього характеру у процесі реалізації захисної, регулюючої, попереджувальної та соціальної функцій.

Сучасні фінансово-економічні кризи об'єктивно зумовлюють необхідність адекватного коригування елементів моделі системної модернізації політики забезпечення економічної безпеки держави. Пріоритетними на сучасному етапі розвитку мають стати напрями державної політики, що забезпечують підвищення рівня кожного зі складників економічної безпеки держави, які ґрунтуються на відповідних методологічних засадах.

Список використаних джерел

1. Абалкин Л.И. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение / Л.И. Абалкин // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 4–12.
2. Архипов А. Экономическая безопасность: оценки, проблемы, способы обеспечения / А. Архипов, А. Городецкий, Б. Михайлов // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 36–44.
3. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе / М. Блауг; [пер. с англ.]. – [4-е изд.]. – М.: Дело Лтд, 1994. – 720 с.
4. Буркальцева Д.Д. Институциональное обеспечение экономической безопасности Украины: [монография] / Д.Д. Буркальцева. – К.: Знання України, 2012. – 347 с.
5. Варналій З.С. Економічна безпека України: проблеми та пріоритети зміцнення: [монографія] / З.С. Варналій, Д.Д. Буркальцева, О.С. Саєнко. – К.: Знання України, 2011. – 299 с.
6. Варналій З.С. Конкуренція і підприємництво: монографія / З.С. Варналій. – К.: Знання України, 2015. – 463 с.
7. Городецкий А. Вопросы безопасности экономики России / А. Городецкий // Экономист. – 1995. – № 10. – С. 41–49.
8. Градов А.П. Национальная экономика / А.П. Градов. – [2-е изд.]. – СПб.: Питер, 2005. – 219 с.
9. Ермошенко М.М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення / М.М. Ермошенко. – К.: КНТЕУ, 2001. – 315 с.
10. Загашвили В. Экономическая безопасность / В. Загашвили. – М.: Юрист, 1997. – 403 с.
11. Латов Ю.В. Российская теневая экономика в контексте национальной экономической безопасности / Ю.В. Латов // Экономический вестник Ростов. гос. ун-та. – 2007. – Т. 5, № 1. – С. 5–21.
12. Мунтян В.І. Економічна безпека України / В.І. Мунтян. – К.: КИИЦ, 1999. – 547 с.
13. Предборський В.А. Економічна безпека держави: [монографія] / В.А. Предборський. – К.: Кондор, 2005. – 488 с.
14. Савин В. Некоторые аспекты экономической безопасности России / В. Савин // Международный бизнес России. – 1995. – № 9. – С. 13–19.
15. Сенчагов В.К. Экономическая безопасность: геополитика, глобализация, самосохранение и развитие (книга четвертая) / Институт экономики РАН / В.К. Сенчагов. – М.: ЗАО «Финстатинформ», 2002. – 128 с.
16. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. – М.: Эксмо, 2007. – (Серия: Антология экономической мысли). – 960 с.
17. Тамбовцев В.Л. Экономическая безопасность хозяйственных систем: структура проблемы / В.Л. Тамбовцев // Вестник МГУ. – 1995. – № 3. – Сер. 6: Экономика. – С. 2–14.